



BRILL

GRAMMATICALE SCHETS VAN DE BAREË-TAAL: gesproken door de Alfoeren van Centraal-Celebes beoosten de rivier van Poso, benevens de Topebato-Alfoeren bewesten genoemde rivier

Author(s): ALB. C. KRUIJT and Alb. C. Kruyt

Source: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië*, Deel 42, 3de Afl., [5e Volgrees, 8e Deel] (1893), pp. 203-233

Published by: Brill

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/25737758>

Accessed: 02-07-2017 15:07 UTC

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://about.jstor.org/terms>



Brill is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië*

GRAMMATICALE SCHETS

VAN DE

BAREË-TAAL

gesproken door de Alfoeren van Centraal-Celebes beoosten de rivier van Poso,
benevens de Topebato-Alfoeren bewesten genoemde rivier

DOOR

ALB. C. KRUIJT.

Zending-leeraar van het Nederlandsch Zendinggenootschap.

I. DE BAREË-TAAL.

Aan de Zuidkust van de Bocht van Tomini heeft men twee hoofddialecten, die onderling weer nauw verwant zijn. Deze dialecten zijn: de taal van Parigi (met die van Palos) en de taal die hoofdzakelijk ten O. van de Poso-rivier wordt gesproken. Tomori heeft eveneens zijn eigen dialect, terwijl de Alfoersche stammen der Tonapo, Tokolawi en Tobada ook hunne eigene dialecten spreken, welke, als ik mij niet vergis, veel overeenkomst met elkander hebben.

Toch kan men niet spreken van het Parigisch en het Pososch, want ook in andere streken buiten dat rijk wordt het Parigisch gebruikt, terwijl ook buiten Poso vele stammen het Pososch spreken. Daarom onderscheiden de inlanders de talen naar de woorden, die men gebruikt voor *niet*, *niet zijn*. Dit is in het Pososch: *bareë*, in het Parigisch *tara*, in het Palosch *ledo*, in het Tonaposch *bara*, in het Tokolawisch *moma*. Bijgevolg zegt men: *mobareë*, de Bareë taal gebruiken; *motara*, de Tara-taal spreken, enz.

Van de genoemde dialecten wordt het *Bareë* wel door het grootste zielental gesproken, daar niet alleen het landschap Poso, maar ook geheel Todjo die taal gebruikt. De voornaamste Alfoersche stammen, die het Bareë spreken zijn: Tolage, Torikadonabuku, To-undaë, Topakuli (allen ten O. der Poso-rivier), Topebato (ten W. van die rivier), Toampana, Tololaju, en Torau (in het rijk Todjo.)

Een letterschrift heeft het Bareë niet. Het Boegineesche schrift zou er zich echter uitnemend toe leenen deze taal te schrijven. Van beeldschrift of bijzondere teekens heb ik tot nu toe niets kunnen bespeuren. De enkele brieven, die tusschen de rijkjes onderling worden gewisseld, zijn in het Boegineesch opgesteld door eenen Boeginees, van welk volk men verscheidene vertegenwoordigers vindt aan de kusten der Bocht.

Over het Pososch verscheen tot nu toe niets anders dan vijf kleine stukjes in de Verh. v/h Bat. Gen. door Dr. J. G. F. Riedel, welke stukjes evenwel vele taalfouten en woorden uit het Taradialekt bevatten.

Men zal aanstonds bespeuren, dat het Bareë nauw samenhangt met het Boegineesch, niet zoozeer in woorden als wel in woordvorming. Hier en daar vertoont de taal ook overeenkomst met de Alfoersche dialecten in de Minahasa.

Het Bareë, zooals dit door de verschillende stammen wordt gesproken, vertoont onderling wel eenig verschil, doch dit ligt meestal in de wijze en den toon, waarop men spreekt.

II. KLANKSTELSEL.

De klinkers die in het Bareë voorkomen, zijn: *a, e, i, o* en *u*; de medeklinkers: *b, d, g* (de Duitsche *g*) *h, j, k, l, m, n, p, r, s, t* en *w*. Opmerkelijk is, dat de *h* hoogst zelden voorkomt, en dan nog wel in klanknabootsende woorden, zooals *mahendo*, *hijgen*, *embikiki*, *hinneken*. — Ook in het Parigisch treft men haar zelden aan; daarentegen veelvuldig in de dialecten van Tonapo, Tokolawi en Tobada. Menigmaal hoorde ik door Poso-Alfoeren den draak steken met genoemde dialecten, juist om de *h*.

De *tj, dj*, en *nj* komen in het Pososch vrij veel voor. (waar het Bareë *nj* heeft, heeft het Tara doorgaans *n*.)

Au en *ou* komen meer dan eens voor, en klinken dan als onze *au* en *ou* in „rauw” en „hout.” Enkele malen evenwel worden de *o* en *u* zóó samengetrokken, dat de *ou* nagenoeg als *o* klinkt. Zoo heeft men *boû* (spreekt uit *bo*) nieuw, *ëndakoû* (spr. *ko*) scheeren.

De tweeklank *ai* komt, evenals in het Toumpakewa, veelvuldig voor; de *ei* in het geheel niet, wanneer men ingevoerde woorden als *pakei* enz. niet mederekent.

Evenals het Boegineesch, laat het Bareë geen gesloten lettergrepen toe, ja het gaat daarin nog verder dan het Boeg. door zelfs de *ng*

als eindnasaal te verbannen. Woorden die uit het Maleisch zijn overgenomen en op *ng* eindigen, worden doorgaans van een *i* voorzien; zoo zegt men *tulungi*, *kurangi*, enz. Hierin komt het Tara geheel met het Bareë overeen. Hierdoor zal men tot de gevolgtrekking moeten komen dat de *ngk*, *mp*, *nr* en *ntj* afzonderlijke letters zijn, evenals dit het geval is in het Boeg. en niet beschouwd moeten worden als *k*, *p*, *r* en *tj* voor de euphonie voorafgegaan door *ng*, *m*, en *n*.¹

De Alfoer stelt gaarne twee woorden samen. In dat geval treedt de *m* voor *b* en *p*, de *n* voor *d* en *t*, terwijl de *r* in *nl* en de *s* in *ntj* veranderen. Voorb. *ruwambuju*, twee bergen, *patampuju*, veertig; *wawondiki*, boven op den voet (de wroef), *pangkonnintau*, voedsel voor menschen; *sandeme*, een dag (van *reme*), *anuntjema*, van wie is dit? (van *sema* wie en *anu*).²

Zoo worden ook de *k* en de *j* ter voorkoming van hiatus menigmaal tusschen twee klinkers geschoven; *mekutana*, vragen: *rira-j-opo*, in het bosch.

Bij achtervoeging van het suffix *i*, vinden wij achtereenvolgens *k*, *t*, *ng*, *n* en *s* ingelascht.

III. KLEMTON.

Als regel voor den klemtoon moet men in het Bareë aannemen, dat het accent op de voorlaatste lettergreep van het grondwoord valt, en dit accent verspringt niet door achtervoegsels: *púra*, *púramo*, *léde*, *lédesi*, *kóro*, *kórota* enz.

Dat eenigen met dezen regel breken en van *purámo* en *ledési* spreken, heb ik ook gehoord, doch het waren meest Parigiërs, die dit deden. Of men daarom moet aannemen, dat het accent in het Tara-dialect verspringt, betwijfel ik.

Uitzonderingen op den hoofdregel zijn ook in het Bareë te vinden. Zoo zegt men *ogú*, kasuarisboom; *káwadi*, koperdraad³; *burítani*, tandvleesch, *jómbori*, een soort gras; *kóbatí*, wieg; *lómbudí*, de *nikan*,

¹ Het alfabet is dus in zijn geheel: Klinkers: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*; Medeklinkers: *b*, *d*, *dj*, *g*, *h*, *j*, *k*, *l*, *m*, *mp*, *n*, *ng*, *ngk*, *nr*, *ntj*, *p*, *r*, *s*, *t*, *w*; Tweeklinken: *ai*, *au*, *ou*, (*ó*).

² Omtrent deze ingevoegde letters, zie «Over de verbindingsklanken in 't Tagaalsch», 3e Volgrees, 11e deel van dit Tijdschrift, bl. 138, vlgg.

³ Dit woord is Maleisch en heeft dus 't accent van *kawat*.

babi»; *bógati*, oedeem; *lindugi*, aardbeving; *lélangi*, silarpalm. Opmerkelijk is, dat deze woorden alle op *i* eindigen ¹. Tot deze uitzonderingen breng ik niet de uit het Maleisch overgenomen woorden zooals *tulungi*, *bajari* enz., die allen de *i* kregen om den laatsten medeklinker hoorbaar te maken.

Als men spreekt van *modjamá*, is de laatste *a* eene samentrekking van *ai*.

IV. VERBA.

De verba zijn oorspronkelijk of afgeleid.

De afgeleide verba worden gevormd door praefixen, suffixen en infixen. Deze zijn:

- | | | |
|-----------------------------------------------|----------------------------|----------------------------------------|
| a. het praefix <i>ma</i> , <i>me</i> ; | g. het praefix <i>po</i> ; | n. het praefix <i>enda</i> ; |
| b. " " <i>mo*</i> , <i>ma*</i> ; ² | h. " " <i>na</i> ; | o. " " <i>mosi</i> ; |
| c. " " <i>mo</i> ; | i. " " <i>te</i> ; | p. de infixen <i>in</i> en <i>um</i> ; |
| d. de praefixen <i>pa</i> en <i>paka</i> ; | k. het suffix <i>i</i> ; | q. het suffix <i>mo</i> ; |
| e. " " <i>pe</i> en <i>peki</i> | l. " " <i>ka</i> ; | r. " " <i>pa</i> ; |
| f. het praefix <i>be</i> | m. het praefix <i>ra</i> ; | s. de voorvoeging |

[van het pers. vnw.

a. Het praefix *ma* wordt in de meeste gevallen eenvoudig voor het woord gevoegd, hetzij dit een verbum, een substantief of een adjectief is. Het dient:

1^o. om *kwalitatieve werkw.* te vormen. In dit geval wordt het alleen voor substantiva en adjectiva gevoegd en is weer te geven met ons koppelwoord (Boeg. *ma*; Tara, *na*) ³.

Vele van deze aldus gevormde werkw., die van adjectiva zijn afgeleid, heb ik als bijv. nw. nooit zonder het praefix *ma* hooren gebruiken, zooals *marao*, boos zijn; *mangao*, droog zijn; *maloga*, gemakkelijk; *madenggo*, gebogen, scheef zijn; *masiwu*, klein zijn, enz. Zoo zegt men nooit *wua siwu* (kleine vruchten) maar: *wua masiwu*

¹ De *i* dezer woorden is de boven vermelde klinker, die dient om den eind. medeklinker voor afvallen te behoeden. Zeer duidelijk is dit bv. in *lindugi*, vgl. Bis. *linog*, Tag. *lindol* (voor *lindor*), Ponos. Mong. *linug*, Sang. *linuhe*, Goront. *liluhu*, met Jav. *lindu*, Bent. *rinu*. Zulk een klinker telt voor 't accent niet mee. Zie Sang. Spr. bl. 15 en 21.

² Het sterretje duidt den nasalen sluiters van dit voorvoegsel aan, die zich evenals in de andere M. P. talen, in karakter naar den beginner van den stam richt.

³ De met *ma* gevormde w. w. zijn, evenals in de andere M. P. talen, praedikaten, die dus de bet. hebben van «zijn met, zijnde met», en daarom eveneens als bijv. n. w. gebruikt worden. Zie het onder 2^o gezegde.

(vruchten, die klein zijn). Daarentegen zegt men wel: *banuwa kodi* (een klein huis.)

Voorbeelden: *mapai*, van *pai*, bitter; *mabuta* van *buta* blind; *mamosu* van *mosu*, nabij; *makumba* van *kumba*, dik (van katoen, een boek enz.; het Mal. = tēbal) *magana* van *gana* genoeg, voldoende; *madago* van *dago*, schoon, goed; *mapinni* van *pinni* hard; *marede* van *rede*, kort; *maroso* van *roso* sterk; *madusu* van *dusu* mager; enz. *magege*, nat zijn, van *gege*, nattigheid, modder; *maëo* dag zijn, helder, licht zijn, van *eö*, zon; *mawingi*, donker, avond zijn, van *wingi*, avond, nacht; *mauwe* vloeibaar zijn, van *uwe*, water; enz.

2^o komt *ma* voor substantiva voor, om er een verbum van te vormen. Het heeft dan de beteekenis van het Mal. praefix *bër* en geeft dus te kennen een *zijn met*, een *bezitten*, *hebben* of *krijgen* van de door het grondwoord uitgedrukte zaak (Boeg. *ma*; Tara, *na*).

Zoo komt van *wela*, wond, *mawela*, eene wond (wonden) hebben, verwond zijn; van *wuti* leugen, *mawuti*, met leugens zijn, dus: liegen; van *bira*, zijde kant, *mabira* in tweeën deelen; van *sala*, fout, misgreep, *masala*, een fout begaan hebben, misdrijven, ongelijk hebben; van *udja*, regen; *maudja*, regenen; van *wau*, stank, *mawau*, stinken, rieken, enz.

3^o komt het praefix *ma* ook voor andere woordsoorten, en hierin stemt het wederom overeen met het Boeg. (Dr. Matthes, blz. 68, 6^e, Tara *na*.) In dit geval geeft *ma* ook de beteekenis van een *zijn met*, *bezitten*, *hebben*, *bezig zijn* te kennen. Van *kudja*, dat een vragend voornw. is, dat nooit op zichzelf gebruikt wordt, maakt men *makudja*, met wat bezig zijn? voor wat? waarom? (*sang-kudja*, hoeveel.)

4^o plaatst men het praefix *ma* dikwijls voor oorspronkelijke *verba* in denzelfden zin, als waarin *na* wordt gebruikt, nl. om intransitief-passieve werkwoorden te vormen, bv. *maráta*, aankomen, van den stam *rata*. Zie bl. 108, en het over *me* gezegde.

Evenals in het Boeg. (Dr. M. blz. 70, § 61) is ook in het Bareë het praefix *me*, dat voor enkele woorden komt, een bijvorm van *ma*. Het geeft evenals *ma*, een *zijn met* te kennen. *Meluwa*, overgeven; *mekojo*, op den rug dragen; *meole*, zien; *mepongko*, van den duivel bezeten zijn; *mekutana*, vragen; *meripo*, vluchten (hard loopen); *merapi*, verzoeken; *mesono*, antwoorden; *memoja*, geeuwen; *melulu*, volgen; *mejongko*, op iets staan; *megiwu*, beboeten; *mekakä*, bidden; *memeke*, hoesten; *mewoke*, opzwellen; *mesawi*, sloop gaan, *mesuwa*, binnengaan; *mesuwu*, naar buiten gaan; enz. In de Ge-

biedende Wijs zegt men: *peöle*, zie; *pesuwa*, ga binnen; *pesawistijg* op. ¹

b. *Het praefix mo.**

Dit voorvoegsel dient tot vorming van *actief-transitieve* werkwoorden.

Bij de aanhechting van dit praefix *mo** valt op te merken: zoo het 'grondwoord met *p* aanvangt, wordt het praefix *mom*; begint het met eene *w* dan verandert deze in *mb*; begint het met eene *k*, dan wordt het praefix *mong*; begint het met *d*, *t* of *s* dan wordt de *n* tusschengevoegd. — Voorbeelden: *peole*, *mompeole*, zien; *pepali mompepali*, zoeken; *powija*, *mompowija*, maken, doen; *pokono*, *mompokono*, willen; *wai*, *mombai*, geven; *wunu*, *mombunu*, werpen, gooien; *keni*, *mongkeni*, brengen; *kai*, *mongkai*, graven; *kama*, *mongkama*, krabbelen; *tima*, *montima*, nemen, halen; *kau*, *mongkuu*, raspen; *sia*, *monsia*, scheuren; *bolossi*, *mombolossi*, iets verwisselen; *bubu*, *mombubu*, begieten; *tjai*, *montjai*, uithalen, uiteenkrabben; *badju*, *mombadju*, stampen (rijst, milu, etc.); *boïmbi*, *momboïmbi*, slaan; *beluku*, *mombeluku*, worstelen; *kitu*, *mongkita*, zien; *pasaa*, *mompasaa*, aan een draagstok over den schouder dragen; *pakatu*, *mompakatu*, zenden; *taka*, *montaka*, om het middel dragen; *tadji*, *montadji*, wegwerpen enz. — Voor dit *mo** gebruikt men ook wel het praefix *mi**; *bangu*, *minbangu*, opstaan, ontwaken; *pone*, *mimpone* klimmen, opklimmen, enz.

Dezelfde functie heeft *ma** bij eenige stammen. Voor een klinker wordt de nasaal natuurlijk gutturaal. Bv.: *mangintjanvi*, weten, begrijpen; *mangkonvi*, eten; *mandju*, baden, *mandonge*, hooren.

c. Het praefix *mo* wordt evenals *ma*, veelvuldig voor een substantief geplaatst, en heeft intransitieve beteekenis, namelijk die van *zijn met*, *gebruiken van*, *bezig zijn met* de zaak door het substantief uitgedrukt, zooals blijkt uit de volgende voorbeelden: *moana*, baren (*ana*, kind); *mowega*, bevriend zijn (*wega*, vriend); *moguntji*, knippen (*guntji*, schaar); *moöli*, koopen (*oli*, prijs, waarde); *mojunu*, vergezellen (*junu*, gezelschap, makker); *modjara*, paardrijden (*djara*, paard); *monuntu*, vertellen (*nuntu*, verhaal); *mowose*, roeien (*wose*, roeispaan); *monawu*, een tuin aanleggen, een tuin er op na houden (*nawu*, tuin); *molega*, spelen (*lega*, spel); *mogundu*, donderen (*gundu*, donder); *mosara*, kammen (*sara*, kam); *mogaso*, knikkeren (*gaso*, knikker);

¹ Uit de gegeven voorbeelden ziet men, dat *me*, evenals *ma*, twee beteekenissen heeft, nl. die van «zijn met» en die aan «komen tot, geraken in», dus eene possessieve en eene intransitief-passieve of accidenteele. Vgl. Sang. *ma* en *mi*, Spr. bl. 106.

mobareë, de bareë-taal spreken, enz. enz. (Het praefix *mo* staat gelijk met *no* in het Tara).

Mo vormt ook van enkele andere stammen verba, meest intransitieve, zooals *ma* intransit-passieve w. w. vormt, bv. *mosingara*, manen, tot schuldafdoening; *motumangi*, weenen; *mobanda*, berooken; *mobantia* aan een' stok over den schouder dragen; *mogele*, lachen; *mogalo*, vermengen; *molemba*, pikelen; *mosole*, bakken, enz. enz.

d. De Praefixen *pa* en *paka* dienen tot vorming van causatieve w. w. (Boeg. *pa*, Dr. Matthes, blz. 84, § 65; Toumb. *mapa*, Niemann blz. 49; Tara, *pa* en *paka*). Zij worden eenvoudig voor het enkelvoudige werkwoord geplaatst. Ook van subst. en adjectiva worden door deze praefixen caus. verba gevormd, die dan een *doen*, of *maken*, een *veroorzaken* van hetgeen door het grondwoord aangeduid wordt, beteekenen. Een regel, wanneer *pa* en *paka* gebruikt wordt, is niet aan te geven. In vele gevallen bezigt men afwisselend *pa* en *paka* vóór hetzelfde woord. Begint het woord met eenen klinker, dan treedt veelal een *r* tusschen de beginletter en de *a* van het praefix *pa*, of valt de laatste *a* van *paka* weg.

Voorbeelden: (van werkwoorden) *pakintjanni*, doen weten, kennis geven; *pakanawu*, doen valien, laten vallen, van *manawu*, vallen; *pakatunu*, doen branden, aansteken, van *tunu*, branden; *pakadi*, strak doen staan, van *di*, trekken — (van substantiva) *papate* of *pakapate*, dooden van *pate*, dood; *napakoroka paë*, padi tot één lichaam doen worden; dus: in bossen samenbinden, van *koro*, lichaam; (van adjectiva) *pakangao*, afdroogen van *mangao*, droog; *pakapura*, afmaken van *pura*, af, gereed; *pakadago*, mooi, in orde maken, van *dago*, mooi (dit *pakadago* komt ook voor in den zin van oppassen, voorzichtig zijn, bijv. *pakadago manawu*, pas op voor vallen, pas op, dat ge niet valt); *paraëka*, bang maken van *maëka* (*aëka*) bang; *pakaliga*; vlug doen, vlug iets maken van *liga*, vlug; *pakabuke*, vullen, van *buke*, vol, enz. enz. — *Pu* en *paka* kunnen natuurlijk weer praefixen voor zich aannemen, zoowel van het actief als van het passief.

e. De praefixen *pe* en *peki*. Ook deze dienen evenals *pa* en *paka* tot het vormen van causatieve verba (Boeg. *pe*, Dr. Matthes, blz. 92 § 69, Toumb. *miki*, *meki* of *maki*, Niemann blz. 49; Tara: *pe* en *peki*). Zij worden zoowel voor transitieve als voor intransitieve verba geplaatst. Dat men hiermede ook van substantiva en adjectiva caus. verba vormt is mij nog niet gebleken. *Pe* en *peki* worden eenvoudig vóór het oorspronkelijke woord geplaatst. — *Pepesuwa*,

doen ingaan van *pesuwa*, ingaan; *pepesuwu* doen uitgaan, uitpakken, van *pesuwu* uitgaan; *pekikeni* doen brengen, bezorgen, van *keni*, brengen; *pekirandu*, doen beschilderen. — *Bareë kupepesuwu bandala*, ik heb de kist nog niet buiten gebracht; *neë pepesuwa paë situ ribaso*, doe die rijst niet in de mand; *ano maratamo gumbi pekekeni*, als ge de gambir hebt gekregen, laat ze mij dan brengen.

f. Het praefix *be* maakt het werkwoord wederkeerig. Het komt dus geheel overeen met het praefix *si*. Zoo is *mombeluku* met elkander vechten; *mombemama*, elkander bijten. In sommige gevallen wordt afwisselend *si* en *be* gebruikt. Zoo: *momberata* en *mosirata* elkander ontmoeten. Waarom men voor enkele woorden *si*, voor andere *be* gebruikt is mij nog niet duidelijk. Eene causatieve zin heeft men echter niet in het praefix *be* te zoeken.

g. Het praefix *po* vindt men ook in het Boeg. terug. Of het daarom afgeleid moet worden van *puü*, stam, boomstam, aanvang (evenals het Boeg. *pong*) laat ik in het midden, doch zooveel is zeker, dat dit praefix ook eene causatieve beteekenis heeft, en zeer dikwijls een *doen* of *maken* van het daarmede samengestelde woord aanduidt. Tot nog toe hoorde ik het in verreweg de meeste gevallen plaatsen voor substantiva, een enkele maal voor verba. — *Mompunu* van iets kralen maken, d. i. iets bij wijze van kralen gebruiken, *mompejunu* tot medgezel maken, vergezellen; *mompobadju* (van iets) een baadje maken, iets als baadje bezigen; *momporongu* (van iemand) een echtgenoot maken; *mompogele* (iemand of iets) tot voorwerp van lachen maken; *mompowija* (van iets) een werk maken; *mompegere*, te voorschijn brengen, enz. enz.

h. Het praefix *na* dient tot vorming van objectief passieve verba. Het wordt daartoe voor het verbum geplaatst en gevolgd door een pronomen of substantief (in het Tara: *ni*). *Bareë nintjani sia*, hij weet het niet (*nintjani* samengetrokken uit *na* en *in*); *Nagero-geromo baula waja situ*, die heining is geheel en al door de karbouwen stuk gemaakt; *Napakatu rongoku*, door mijne vrouw gezonden, enz.

i. Het praefix *te* vindt men in den vorm *ta* in het Boeg terug, (Dr. Matthes, blz. 112 § 84) Voor zoover ik heb kunnen nagaan komt evenwel de beteekenis van *te* en *ta* slechts hierin overeen, dat het zoowel voor substantiva als voor actieve en onzijdige werkwoorden wordt geplaatst en dan te kennen geeft een *geraken tot*, een *komen tot* het woord, waarvoor het praefix geplaatst wordt. Eene passieve beteekenis (gelijk het praef. *ta* in het Boeg uitdrukt) heb ik nog

niet kunnen ontdekken; tot nog toe hoorde ik dit praefix alleen gebruiken voorzien van den actieven vorm. Zoo maakt men van *puu*, begin, aanvang, *montepuu* tot een begin komen, geraken, dus: beginnen; van *posu*, kaboeboek¹: *monteposu* vergaan door kaboeboek, bijv. *wojo sei bareë monteposu*, deze bamboe geraakt niet tot een vergaan door kaboeboek. Van *bubu*, uitgieten, begieten, *montebubu*, tot een uitgieten, begieten geraken; *montedungka*, op het punt staan van vallen; *montejali*, op het punt staan van afgehaald, afgenomen worden, bijv. *montejali kajuku situ*, die klappers staan op het punt van afgenomen te worden, of: die klappers zijn tot den toestand geraakt, waarin men ze afneemt.

k. Het suffix *i*. Evenals in het Boeg. (Matthes 72) is het Pososche suffix *i* identisch met het voorzetsel *ri* en geeft niet anders te kennen, dan het verband of de betrekking tusschen het object en datgeen wat door het woord, waaraan het gehecht is, wordt aangeduid, hetzij dit woord een verbum, subst. of adjectief is. Hierdoor erlangt het aldus gevormde werkwoord dikwerf eene causatieve beteekenis.

Wat de wijze van aanhechting betreft, merke men op, dat tusschen den eindklinker van het woord en het suffix *i* eene *s*, *k*, *t*, *n* of *ng* treedt, al naar gelang de slotmedeklinker scherp of zacht is.² Men verwarre dit achtervoegsel niet met de *i*, die de Alfoer achter ingevoerde Maleische woorden voegt, om de gesloten lettergreep daarvan te openen, zooals: *tawari*, (Mal. *tawar*), *tulungi* (Mal. *tulung*), *maturusi* (Mal. *têrus*). Men herinnere zich tevens, wat ik onder het hoofdstuk: „Klemtoon“ heb opgemerkt. dat bij woorden met de suffixen *i* en *ka* het accent niet verspringt, maar blijft op de voorlaatste lettergreep van het oorspronkelijke woord.

Voorbeelden: (van verba) *marampabi* iets wegnemen, rooven; *bobaki*, iets (met stok of zweep) slaan; *ledes*, iets ontwikkelen; *polesi*, iets (de tanden) afvijlen; *jalisi*, iets afhalen; *bandasi* iets berooken; *bolosi*, iets verwisselen; *bubusi*; iets begieten; *palisi*, iets bestrijken, wrijven (met de hand); *pisi*, op iets drukken; *tendes*, over iets, op iets springen; *sawani*, iets, iemand vervangen; *siati*, iets scheuren, verscheuren, enz. enz. — (van substantiva): *Endatongesi situ*, *nabaneë manawu garupu*, wikkel dat in iets, opdat er geen vuil in valle

¹ Klander, kleine, zwarte rijsttor.

² d. w. z. of de eindlettergreep half (met een ingeslikten sluiters) gesloten of open is.

(van *tonge*, een pak, Mal. bungkus). *Ane momota mololitani tau* als men aan het oogsten is, gebruikt men de stem voor iets, d. i. dan zingt men (van *lolita* stem) — (van adjectiva): *ëndapodiki*, zuur op iets doen (*podì* zuur); *bemosuki*, iets dicht bij elkaar zetten (*mosu*-dichtbij), enz. enz.

l. Het suffia *ka* (Mal. *kan*) dient om een verbum transitief te maken. Het wordt eenvoudig aan het werkwoord toegevoegd zonder verspringing van klemtoon. *Ane rapakemo situ*, *endatodjika*. Als ge dat gebruikt hebt, gooi het dan weg. *Ane napokono mapodjajika*, *marata*. Als men iemand tot vriend wil zijn (eig. als men iemand tot familie wil zijn) dan komt men (bij hem aan huis). *Pokonoka*, ergens zin in hebben, iets willen. *Toöka*, zeg het. *Neë napogeleka tuwa*, belach mijnheer niet, lach mijnheer niet uit. *Makudja napolaika banuwa situ*. Waarom heeft men dat huis verlaten? *Nadongeka*. Het worde gehoord! Men hoore het! *Kukenika*, ik breng het. *Ta-boka uwe*. doe water in een tabo (drinknap).

m. Het praefix *ra* dient tot vorming van het accidenteel passief en staat dus gelijk met het Maleische *tër*. *Uwe raïnu*, drinkwater. *Nundja kadjuanja?* *Ramama wawu*. Wat is zijne ziekte? Gebeten door een varken. *Rapeole riju wela situ*. Laat de wond eens zien (de wond kome eerst te kijk). *Rapobalu loka situ*, zijn die pinangs te koop? enz.

n. Van het praefix *enda* heb ik tot nog toe geene andere verklaring kunnen geven, dan dat het eenvoudig dient om een onzijdig verbum te vormen.¹ Nu en dan schijnt het, alsof het woord door *enda* ook een passieve beteekenis krijgt *Endalora*, beschilderd zijn (van foeja kleedingstukken). *Endapisi*, gedrukt, geknepen zijn; *endawolo*, doorboord (van *wolo*, gat) *Komi mangkonni wawu?* *Endakonni*. Het grij varkensvleesch? Het is eten, ik eet het. *Endasawani*, verwisseld zijn van iets.

Het praefix *enda* wordt zoowel voor verba als voor substantiva geplaatst.

o. Om wederkeerige werkwoorden te vormen gebruikt men het praefix *si* (Boeg. *si*, Matthes, blz. 106 § 78). Dat men hier met het praefia *si* en niet met *mosi* te doen heeft, is mij later uit enkele woorden gebleken die andere praefixen, behalve *mo* voor zich hadden; zoo is *pasilolonga*, met elkander eene zaak tot een einde doen komen; *pasiromo*, zich met elkander vereenigen. In het actief wordt het

¹ Dit voorvoegsel is blijkbaar een bijvorm van *ta* en *ra*.

intransitieve prefix *mo* voorgevoegd, omdat de handeling niet op een voorwerp buiten den kring der beteekenis van 't w. w. overgaat.

Voorbeelden: *mosikita*, elkander zien (van *kita*, zien); *mosirata*, elkander ontmoeten (van *rata*, *marata*, aankomen); *mosibolosi*, iets met elkander verruilen, ruilhandel drijven (van *bolosi*, iets verruilen; *mosigalo*, met elkander vermengen (van *galo*, vermengen); *mosipuli*, tegen elkaar opvliegen, van twee hanen; *mosirando*, met elkaar keuvelen, enz.

Ook wordt dit praefix geplaatst voor substantiva en het vormt dan eveneens reflexieve verba: *mosisala*, met elkander een verschil hebben, van elkaar verschillen, ook: elkaar plagen (van *sala*, fout, verschil); *mositudju*, het met elkander ééns zijn, één doel hebben (van *patudju*, doel); *mosibaga*, met elkaar twisten (van *baga*, twist, geschil); *mosiwinti*, elkaar „bebeenen“, d. i. kuitschoppen, een spel onder jongens en mannen (van *witi*, been); *mositimboju*, met elkaar boksen (van *timboju*, vuist), enz.

p. Van de infixen *um* en *in* kan ik nog geene zekere beteekenis opgeven, daar ik tot nog toe slechts enkele voorbeelden daarvan heb gehoord: *mosumomba*, uitzeilen, van *somba*, zeil (Toumpakawa: *sengkot*, zeil, *sumengkot*, zeilen); *motumangi*, weenen; *walu*, *winalu*. *Walu* is een soort pakje met gekookte rijst. Naar de beteekenis, die het infix *in* in het Minahassisch heeft, zou *winalu* dus beteekenen: een *walu* maken. — Men schijnt deze infixen toch weinig te gebruiken, daar ik tot nog toe deze woorden slechts heb kunnen opsporen. — Hierbij treedt de overeenkomst van het Pososch met het Bugineesch weer op den voorgrond, daar ook hier deze infixen zeldzaam zijn.

q. Het affix *mo* doet nagenoeg denzelfden dienst als het gelijk-luidende *mo* in het Toumbulu (Niemann, blz. 64). Het geeft te kennen:

1°. dat eene handeling is afgelopen. Het staat dan in beteekenis gelijk met het Mal. *sudah*. *Iwingi jaku nomberatamo sia* Gisteren heb ik hem reeds ontmoet. *Ruwangkami kununtumo rikomi . . .*, twee malen heb ik u reeds gezegd . . .

2°. dat iets met zekeren nadruk wordt gezegd; het wordt alsdan toegevoegd aan het woord, waarop men den nadruk wil leggen: *Puramo banuwaku bareë jaku mewalili ri Gorontalo*. Als het huis af is, keer ik niet terug naar Gorontalo. *Undjoumo*, ga heen. ¹

¹ Een affix kan men dus *mo* eigenlijk niet noemen. Etymologisch komt 't overeen met Jav. *mau*, *wau*, Sang. *naun*, enz. Zie Sang. Sprk. bl. 179

r. *Het affix pa.* (Toumb, *pe*) geeft te kennen, dat eene handeling nog wordt voortgezet, nog niet is afgelopen. Dit affix stemt dus overeen met het Mal. *lagi*. *Tambaïpa*, ga voort met bijvoegen. *Riju melindjapa jaku sakodi*, eerst ga ik nog wat loopen. *Dikapa sei*, zet dit ook nog weg

s. *Het Subjectief Passief* wordt gevormd door het pronomen eenvoudig voor het oorspronkelijke verbum te plaatsen; *kudongo*, door mij wordt gehoord. *Tatongesi*, door u wordt iets ingewikkeld. *Pura² situ kuwai owi rijunumu*. Alles is reeds door mij aan uwen medgezel gegeven. *Kutesebu witiku riwatu*. Ik heb mijnen voet aan een steen gestooten.

— Van conjugatie is natuurlijk geen sprake. Ook voor den gebiedenden vorm heeft de Alfoer geen afzonderlijk woord, maar hij gebruikt dan het werkwoord in zijnen grondvorm: *töo! zeg, undjou. ga!*

— Om iets te verbieden wordt het woordje *neë* gebruikt, het Mal. *djangan*. *Neë motumangi*, ween niet. *Neë makaliwongo*, maak geen leven! ¹

— De vragende wijs drukt men uit door woorden als *nundja*, wat, *sema*, wie, *impija* wanneer, enz.

— Den verleden tijd geeft men weer door achter het werkwoord *mo* te voegen, gelijk wij reeds hebben gezien. Wil men bepaaldelijk uitdrukken, dat iets tot het verledene behoort, dan gebruikt men het woordje *owi*, dat ons „geleden”, „verleden” beteekent.

— Als men iets wil zeggen, dat eerst in de toekomst zal geschieden, zoo plaatst men vóór aan den zin het woordje *sangadi*.

— De tegenwoordige tijd blijkt uit het verband van den zin en het gesprek, en door woorden als *sei-sei*, nu, *naini*, op het oogenblik, enz. (zie over het een en ander onder de voornw. en bijwoorden.)

V. WOORDHERHALING.

Tot nog toe kan ik alleen spreken van verdubbeling van het geheele stanwoord, daar ik de verdubbeling van een gedeelte daarvan nog niet ben tegengekomen.

De verdubbeling van het stanwoord duidt in het algemeen aan: versterking of nadruk, herhaling of veelvuldigheid, langdurigheid

¹ Deze partikel wordt dus blijkbaar met de w. w. lijken en niet met den n. w. lijken vorm verbonden.

of aanhoudendheid van hetgeen dit stamwoord beteekent: van *toko*, stok, staf: *motoko-toko*, met een speer of stok wandelen; van *ole*, zien: *endaole-ole*, rondkijken; van *lega*, spel: *molega-lega*, voortdurend spelen; ook (iemand) voor den gek houden; van *melindja*, loopen: *melindja-lindja*, wandelen; van *singkanni*, te zamen: *singkanni-engkanni*, alles te zamen, alles bij elkaar; van *bale*, vriend: *mobale-bale* vriendschap sluiten; van *wolo*, gat: *enlawolo-wolo*, met gaten doorboren; van *simbadju*, eensluidend, gelijk: *simbadju-embadju*, geheel en al gelijk; van *morando*, spreken: *morando-rando*, keuvelen; van *sangaja*, een soort: *sangaja-ngaja*, van één soort zijn, het kan niet anders, het moet; van *mogege*, lachen: *mogege-gele*, voortdurend lachen, in den zin van: uitlachen; van *mogero*, vernielen: *mogero-gero*, geheel en al vernielen, enz. enz.

Ook worden soms door woordherhaling zelfst. naamw. gevormd. Zie hierover bij de substantiva.

VI. SUBSTANTIVA.

De substantiva zijn oorspronkelijk of afgeleid. De afgeleide worden gevormd:

1°. door *samenstelling van twee woorden van verschillende beteekenis*. Het is voldoende hiervan alleen enkele voorbeelden bij te brengen: *wawondiki*, de wreef van den voet, van *wawo* = boven en *diki* (bet. onbekend); *anapyo*, kuiken, van *ana* = kind en *pyo* = piepen; *wiwintasi*, het strand, van *wivi* = zijde, kant en *tasi*, zee; *tongondou* voorhoofd, van *tongo*, midden en *rou* een oud Pososch woord voor hoofd (*wöö*); *puungkadju*, boom, van *puu* = begin, stam oorsprong en *kadju* = hout; *kulingkima*, schelp, van *kuli*, huid, bast en *kima*, een schelpdier; ¹ *anangkasangkompo*, neef, nicht, van *ana* = kind en *kompo*, buik (woordelijk: kinderen uit één' schoot); *tongoneo*, middag, van *tongo*, midden en *eo* dag.

2°. door *verdubbeling van het geheele grondwoord*. *Tole-tole*, een matje, van *tole*, een soort van riet, waarvan de *tole-tole* gemaakt wordt; *putumputu*, een versiersel aan de uiteinden van den nokbalk; *teka-teka*, een vogel, naar *teka*, het geluid dat deze vogel maakt.

3°. door *de praefixen, ka, pa en po*.

a. door het praefix *ka*, dat zoowel voor verba als voor adjectiva geplaatst wordt: *kadjela* en *karata*, komst, van *djela*, komen en *rata*,

¹ Waarschijnlijk wel de reuzenschelp, Bat. Mal. Jav. Tag. *kima*.

aankomen; *kapusa*, einde, van *pusa*. eindigen; *kuljuu*, ziekte, van *madjuu*, ziek zijn; *karate*, lengte, van *marate* lang; *kabangke* breedte, dikte, zwaarte, van *bangke* zwaar, dik, breed, groot, enz.

b. door het praefix *pa**, dat even als aan het verbum, ook aan het substantief eene causative beteekenis geeft. Het neemt de *ng* aan voor gutturalen, *m* voor labialen en *n* voor dentalen, terwijl de *s* van het grondwoord door voorvoeging van *pa* in *ntj* verandert. *Pangkonnî*, voedsel, van *konnî*, eten; *pangudju*, handvat van *udju*, uiteinde; *pangipi*, droom, van *ipi*, droomen; *pangkiro*, de band, waaraan men een' mand achter op den rug draagt, van *kiro*? *pantoö*, spraak, gezegde van *toö*, zeggen; *pangere*, was, van *gere*, strijken, wrijven; *pandika*, bergplaats, van *dika*, wegleggen, bewaren *pandodo*, de plank waarop de foeja wordt geklopt, van *dodo*, foeja kloppen; *pantjoko jale*, spin, van *soko* vangen en *jale* vlieg. NB. Hoe is daarbij nu te verklaren: *pabure*, plaats, waar zout wordt bereidt, van *bure*, zout; *pagiwu*, boete, van *giwu*, beboeten; volgens den regel toch zou het moeten zijn: *pambure* en *panggiwu*.¹

c. door het praefix *po**. Dit is aan denzelfden regel gebonden als *pa**. Slechts in enkele voorbeelden zijn mij met dit praefix bekend: *pontale*, een rekje om tabak op te droogen; *pompau*, gesprek, van *pau*, spreken; *pompeindo*, de tweede naam, dien de vader aanneemt na de geboorte van het eerste kind; *pongkau*, een krabber, rasp, van *kau* krabben, raspen; *pongkerusi* afschrapsel, van *kerusi*, afschrappen. NB. Hoe is hiermede nu te rijmen: *poreme*, de drooge moeson, van *reme*, helder; *pobure*, iemand die zout maakt, van *bure*-zout.²

Het praefix *pa* vindt men in het Boeg en Toumb. terug, *po* in het Boeg en Mong., *ka* daarentegen alleen in het Toumb.

4°. Door praefigeering van *i*, *ta* en *to*.

a. door praefigeering van *i*. Evenals in het Boeg. wordt *i* voor eigennamen geplaatst, ter aanduiding van eenen persoon: *i Tuwa*, Mijnheer, *i Kondjo*, Kondjo, enz. *i Anu* zekere N. N. (Toumb. *si*).³

¹ Deze vormen kunnen niet de n. w. lijke zijn van w. w. lijke vormen met *ma**, maar van vormen met *ma*. *Pabure* bet. dus eig. «plaats met zout, pl. waar zout is,» terwijl *pagiwu* een abstractum is van *magiwu* «met boeten zijn, beboeten.» De vorming met *pa* behoort dus van die met *pa** te worden onderscheiden.

² *Poreme* «tijd van helder (*moreme*) zijn» en *pobure* «die met zout is» zijn even zoo geen abstracta van *mo**, maar van *mo*.

³ Den uit zoovele M. P. talen bekenden naamwijzer *i*, het lidwoord der eigennamen en der woorden, die 't karakter van eigennamen hebben, kan men niet onder de prefixen rekenen. Het best wordt hij behandeld onder de Aanwijzende voornaamwoorden.

b. *Tu* wordt voor de eigennamen van mannen geplaatst, en het heeft dan de beteekenis van *vader*. *Tuurungi*, vader van *Urungi*; *Tampeoni*, vader van *Peoni* enz. Deze tweede naam dien de man krijgt na de geboorte van zijn eerste kind, heet zijn „pompeindo.“ Zeer veel gebruikt men hiervoor echter ook *papa*, vader en *nene* moeder: *Papaiwunte*, de vader van *Wunte*; *Nene i dei*, de moeder van *Dei* (bij aanspraak is moeder *ine*).

c. ten slotte worden vele substantiva gevormd door *to*, eene samentrekking van *tau*, mensch (even als in het Boeg. en Toumb.): *Tomate* doode, van *mate*, dood; *topongangka*, dief van *mongangka*, stelen enz. behalve nog de vele stamnamen met *to*: *Torano*, de lieden van het meer (*rano*); *Toribuju*, de lieden van de bergen (*buju*) enz. enz.

— Getal en naamval komen in het Bareë niet voor. Het getal geeft men weer door *pura*, allen, *sondo*, *marya*, *salumbu*, veel, enz.

— Het geslacht wordt doorgaans ook niet aangeduid. Enkele woorden sluiten het geslacht in zich, zooals bijv. *paroke*, een mannetjes varken. Wil men het geslacht bepaaldelijk uitdrukken, dan gebruikt men voor personen: *tuama*, mannelijk en *wea* vrouwelijk. Deze woorden worden ook op zich zelf gebruikt en men zegt bijv. *raduwa tuama pai tetogo wea*, twee mannen en drie vrouwen. Om het geslacht van dieren uit te drukken gebruikt men *langkái* of *laki*, mannelijk en *tina* vrouwelijk.

VII. ADJECTIVA.

Evenals de subst. zijn ook de adjectiva oorspronkelijk of afgeleid; *Anakodi*, klein kind, *tau bangke*, groot mensch. Deze oorspronkelijke adjectiva worden evenwel menigmaal met het praefix *ma* gebruikt, en vervallen daardoor in de categorie van kwalitatieve werkwoorden, ja er zijn adjectiva die niet anders, dan met *ma* gebruikt worden: *masiwu*, klein, *mawa*, rood; *maliogu*, rond, enz., enz.

Onder de afgeleide adjectiven kan men allereerst rekenen die werkwoorden, die eerst overgaande tot een deelwoord, daarna dienst doen als bijv. naamw. *Bambari maruti*, een leugenachtig bericht; *tau-meonto*, een rustend mensch; *ana matuwu*, een levend (*levendig*) kind; *tau modenggo* een valsch mensch, van *modenggo*, verdraaien, met recht voor de waarheid uitkomen, enz., enz. Tal van voorbeelden zijn hiervan aan te halen.

Ook onbepaalde en rangschikkende telwoorden kunnen, evenals in alle talen, als bijv. naamw. optreden (Men zie bij de Telwoorden).

De vergelijkende trap der bijv. naamw. wordt gevormd door achtervoeging van *pa*, welk suffix wij reeds hebben leeren kennen onder de verba, als te kennen gevende eene voortduring van de handeling. Om in deze vergelijking ons *dan* weer te geven, gebruikt men het partikel *pai*; *madagopa pai* beter, schooner dan; *maratepa pai*, langer dan, enz.

In het Boeg. komt een woordje *labbi* (Mal. *lebik*) voor, dat men ook in het Bareë weervindt in *jabi*. Het beteekent *meer* en wordt steeds zonder de partikel *pai* gebruikt. Zoo zegt men: *jabi sampuju*, meer dan tien.

Gelijk in vele talen van den Archipel, wordt ook in het Bareë de overtreffende trap gevormd door afzonderlijke woordjes als *kodjo*, zeer; *masiwu kodjo*, zeer klein. Een afzonderlijken vorm voor den superlativus heb ik tot nu toe niet kunnen vinden.

Men spreekt ook van den meer dan overtreffenden trap, die in het Hollandsch wordt weergegeven met *al te*. Hiervoor gebruikt in het Bareë *gaga*. *Ane tetogo unggu tuwa*, *marugi gaga jaku*. Als het voor drie rijksdaalders moet gaan, mijnheer, lijd ik al te veel schade *Makodje gaga siko*. Gij zijt al te brutaal.

VII. PRONOMINA.

A. Persoonlijke voornaamwoorden.

De Persoonlijke voornaamw. zijn: *jaku* ik; *siko*, *kommi*, *ta*, gij; *sia*, *sisia*, hij, zij; *kita*, *kami* wij; *siko*, *kommi*, *ta*, gij; *sisia*, *sira*, zij.

De *j* van *jaku* staat gelijk met de *i*, die voor eigennamen wordt gezet. *Jaku* is het eenige woord voor *ik*; dat mij in het Bareë bekend is. Waar het Maleisch en andere Indische talen nog afzonderlijke woorden hebben, die de minderheid tegenover eenen meerdere uitdrukken, vindt men dit onder de Alfoeren van Poso geenszins. Zoowel zij, die tot den slavenstand behooren, als die uit den adel gebruiken *jaku*. Gelijk ik reeds heb opgemerkt onder het Verbum, wordt bij het subj. Passief de eerste persoon *ku*, gevoegd voor het werkwoord.

Voor een tweeden persoon meervoud heeft men eigenlijk geen afzonderlijk woord. Men zou kunnen zeggen; *siko* of *kommi pura*,² gij allen. *Siko* is minder beleefd. Een heer gebruikt het tegenover zijne slaven. *Siko* evenwel drukt ook vertrouwelijkheid uit; ik hoorde het wel kinderen tegenover de ouders gebruiken, en het schoonst komt dit uit in het gebed, waar men God (*Lamo*) eveneens met

siko aanspreekt. Zoo zegt men: *o Lamoā sindate, o Lamoā silao, tulungi jaku eö seï, siko junuku*. God die boven zijt, God die beneden zijt, wil gij mij dezen dag helpen, gij zijt mijn makker (medgezel). — Ook voor den tweeden persoon vindt men geene plaatsvervangende woorden, die meerderen eerbied uitdrukken. — *Ta* wordt alleen gebruikt door minderen tot meerderen (zie omtrent het Boeg. *ta*, Matthes, blz. 188 § 188). Het komt nooit op zich zelf voor, maar steeds vóór een werkwoord, of achter een zelfst. nw. In het laatste geval drukt het een genitivus uit, zie verder onder de bezittelijke vnw. — Een zeer beleefd woord voor den tweeden persoon is *kita*, dat men niet verwarre met het gelijkkluidende vnw. voor den 1^{en} persoon meervoud.

Kita en *kami* (Gor. *ito* en *ami*) hebben dezelfde beteekenis als de gelijkkluidende pronomina in het Maleisch: *kita* sluit den aangesproken persoon in, *kami* sluit dien uit.

Vande voornw. *sia*, *sisia* en *sira* valt niet anders op te merken, dan dat zij zeer weinig gebruikt worden. Men herhaalt doorgaans den naam van den persoon of het voorwerp, waarvan men spreekt. *Imbeï sia?* waar is hij? *Mariangkani Tonapo situ megiwu kami. Madjaä kodjo sisia (sira)*. Die Tonapo Alfoeren beboeten ons dikwijls. Zij zijn zeer slecht.

B. Bezittelijke Voornaamwoorden.

De bezittelijke voornw. zijn afgeleid van de persoonlijke. Zij zijn: 1^e pers. enk. *ku*; 2^e p. *mu*, *mi*, *ta*; 3^e p. *nja*; 1^e pers. meerv. *mami*, *kita*; 2^e p. *mu*, *mi*, *ta*; 3^e p. *nja*.

Evenals bij *siko* en *komi* is bij de bez. vnw. *mi* deftiger dan *mu*.

Mami en *kita* alleen worden niet verbonden met het subst., waarop zij betrekking hebben.

Staat het bez. vnw. op zich zelf zonder een subject, waarop het betrekking heeft, dan gebruikt de Alfoer het woordje *anu* (Boeg. *anu*, Matthes, blz. 206 § 204), dat evenals in het Maleisch, eene onbepaalde zaak aanduidt. Dit *anu* wordt dan als subject beschouwd, waaraan het pronomen wordt gehecht. Men krijgt dus: *anuku*, van mij; *anumu*, *anumi*, *anuta*, van u; *anunja*, van hem, van haar, van hen; *anu mami*, *anu kita*, van ons. (*anuntjana*, van wien). — Voorb. *Upe seï anuku?* *Banja kana, anunja* Is deze tabakspruim van mij? Wel neen van hem. *Neë montima kajuku, anu mami situ*. Neem geen klappers weg, zij zijn van ons.

Voorts bedient men zich nog van het woordje *puwe*, dat hetzelfde beteekent als *puwa*, heer (Boeg. *punna*, Bol. Mong. *ingkitogi* of

itogi; Toumb. *maka*; Mal. *punja*, *ampunja*). Zoo spreekt men van *Puwe Lamo*, de Heer God. *Nawu seï*, *sema puwenja*? Van wien is deze tuin? *Bareë kuwai kajuku*, *puwenja bareë*. Ik geef geene klappers, de eigenaar is er niet. *Banuwa seï jaku puwenja*. Dit huis is mijn, ik ben er de heer van.

Daar het Alfoersch eveneens geen woord heeft voor ons voorzetsel *voor* (in: dit is voor *u*), bezigt men het subst. *gala*, dat "deel, aandeel" beteekent. Men krijgt aldus: *galaku*, voor mij; *galamu*, *galami*, *galata*, voor u; *galanja*, voor hem, hen, haar; *gala mami*, *gala kitu*, voor ons. — Voorb. *Kuperapi loka sambaï galaku*. Ik vraag een pisang voor mij. *Timaino*, *seïmo-seï galamu*. Neem, dit is voor u. *Bareë galanja*, *pindongo*. Helaas, er is niets voor hem. *Ane ree têtogo*, *gala mami*, *ane aopo galami*. Als er drie zijn, zijn ze voor ons, zijn er vier, dan zijn ze voor u.

C. *Aanwijzende Voornaamwoorden.*

Zij zijn: *seï*, deze, dit; *situ*, dat, gene.

Deze aanw. vnw. staan steeds achter het woord, waarop zij wijzen. Ook worden zij zelfstandig gebruikt. Voor de euphonie worden zij menigmaal met het woord, waarop zij wijzen, verbonden. *Banuwantjitu bareë kupokono*. Dat huis wil ik niet. *Makudja bareë montima seï*. Waarom neemt gij dit niet. *Mau labu seï*, *mau labu situ*, *bareë kuoli*. Hetzij dit hakmes, hetzij dat hakmes, ik koop niet.

Wordt het aanw. vnw. zelfstandig gebruikt, dan bezigt men ook de woorden *riseï* (samengetrokken: *rii*)¹ hier, en *rindjau*, daar. Vooral dit *rindjau* wordt dikwijls op bijna niet te herkennen wijze verbasterd. *Tondjokaku rimai*. Geef mij (dat) eens aan. *Banja ntjitu*, *tondjo jau*. Niet dat, maar dat daar. — Over het geheel wordt *rindjau* meer als aanw. vnw. voor grootere afstanden gebruikt. *Banuwa seï anumu*? *Banja*, *banuwa êndjau*.² Dit huis is van u? Neen, dat daar.

Seïmo-seï beteekent: dit is het; met nadruk: dit. Het affix *mo* heeft hier dus duidelijk de beteekenis van een nadrukwijzer. Voorb. Men vraagt om lucifers: *Seïmo-seï tjolo*. Hier zijn de lucifers. *Seïmo-seï djaja*. Dit is de weg.

¹ Wellicht is *rii* eene vorming van 't voorzetsel *ri* met 't aanwijzende *i*, en staat het naast *seï*, uit *se* (Sang. *se*, Filipp. talen *sa*, *ta*, Sang. Sprkk. bl. 220) en *i*. *Risei* heeft dan twee voorzetsels.

² *Rindjau* bevat dus het voorzetsel *ri* en den stam *djau*, met voorslag *êndjau*. De vormen met *ri* zijn locatieven; die zonder *ri* kunnen dus niet als verbasteringen worden beschouwd. Vgl. Sang. *endaung*.

Verder gebruikt men tot vorming van aanw. vnw. het voorzetsel *ri*, dat afgewisseld wordt door *si*. Zoo vangt het Alfoersche gebed steeds aan: *Lamoa sindate* (*ëndate*-boven), *Lamoa silao* (*lao*-beneden), dus: God daar boven, God daar beneden.

Het aanw. vnw. *aldus*, *zoodanig* wordt gevormd door *seï* en *situ* met *ewa* (gelijk, zooals) te verbinden. *Montjo ewaseï*. Als het als dit is (als het is zooals gij zegt), is het waar; dus: Aldus is de waarheid. *Neë rapowija ewasitu*, dat het niet aldus, zóó gemaakt worde. *Toö ewasitu madago*, zulke woorden zijn schoon. In de spreektaal van het dagelijksche leven zegt men dikwijls tot verfraaiing: *ewantjeï* en *ewantjitu*.

D. Vragende voornaamwoorden.

Zij zijn: *sema* (*ntjema*), wie, welke? *nundja*, wat?

Nawai risema Aan wie heeft hij het gegeven? *Sema mompokono mompojunu jaku*. Wie wil mij tot medgezel dienen? *Anuntjema seï*. Van wien is dit? *Nundja natoö komi*. Wat zegt gij? *Nundja awilinja*. Wat is het doel er van?

Om *nundja*, wat, nog meer onzekerheid bij te zetten, ik zou haast zeggen: het nog vragender te maken, plaatst men er de partikel *bara* voor, die nu eens eene onzekerheid, dan weer eene waarschijnlijkheid te kennen geeft. *Baranundja* zou men dus het best kunnen vertalen met ons: wat voor een. *Banuwa baranundja situ*. Wat voor huis is dat? *Banuwa baranundja napowija komi*. Wat voor een huis wordt door u gemaakt? (van planken of van steen).

Makudja, eigenlijk een verbale vorm, gelijk wij hebben gezien, wordt meermalen als vragend vnw. gebezigd. Komt iemand in huis, dan vraagt men hem: *makudja*, wat? Waarom komt gij? Wat komt gij doen?

E. Wederkeerige voornaamwoorden.

Een reflexief voornw. heeft het Bareë niet. Wanneer men het reflexieve vnw. wil gebruiken, omschrijft men dit door de woorden *koro*, lichaam en *raja*, het inwendige, het hart, met het daarbij behoorende bezittelijke vnw. Dit heeft het Bareë dus gemeen met het Boeg. en Gorontaleesch. Voorb. *Madadu rajaku*, het spijt mij (*madadu*, spijtig, onvoldaan). *Ane nakitamo seï, sangaja mawongko rajanja*. Als hij het gezien heeft, zal hij zich verheugen. *Mesambuni koronja*, zich verbergen.

Het wederkeerige *zelf* drukt men uit door gebruik te maken van het woordje *lio*, gelaat, aangezicht, met praefigeering van *ka*; aldus heeft men: *kalioku* voor den 1^{en}, *kaliomu*, *kaliomi* voor den 2^{en} en

kalionja voor den 3^{en} persoon. Aan dit *kalio* voegt men nog dikwijls *kang* toe, zoodat het *kangkali* wordt. *Endasawani kaliomu*, verwissel het zelf. *Kupowija kalioku*. Ik zal het zelf doen.

Dit *kalio* gebruikt men ook om uit te drukken: *alleen*. *Sema endekumu ri Wojo? Kalioku*. Wie zijn er naar Wojo gegaan? Ik alleen. *Kaliomu siko?* zijt gij alleen? hebt gij geen medgezellen? *Djasangkani walisu sambaä monuntu kangkalionja*. Eens zeide een muis, hij alleen, dus een eenige muis, die geene makkers had.

F. Betrekkelijke voornaamwoorden.

Een relatief voornw. kent het Bareë evenmin, als de andere bekende talen van Celebes. Men brengt daarom den tusschenzin onmiddelijk in verband met het woord, waarvan hij afhangt. *Junuku, kukeni owi, mearimo rilipunja*. De makker, dien ik vroeger heb medegebracht, is in zijne negeri gebleven. *Waikamo ajapa situ, kununtu iwingi*. Geef mij de dingen, waarover ik u gisteren sprak.

IX. NUMERALIA.

A. Hoofdtelwoorden.

Zij zijn: 1. *isa*, *sambaä*; 2. *raduwa*; 3. *tëtogo*; 4. *aopo*; 5. *alima*; 6. *aono*; 7. *papitu*; 8. *uwajo*; 9. *sasijo*; 10. *sampuju*; 11. *sampuju pai sambaä*; 12. *sampuju pai raduwa*; 13. *sampuju pai tëtogo*; 20. *ruwampuju*; 21. *ruwampuju pai sambaä*; 30. *togompuju*; 40. *patampuju*; 50. *limampuju*, 60. *onompuju*; 70. *pitumpuju*; 80. *wajompuju*; 90. *sijompuju*; 100. *satu* (*sa-atu*); 200. *ruatu*; 1000. *santjowu*; (*var souu*); 2000. *ruwantjowu*; 10.000. *sampujuntjowu*; 100.000. *sandiwu* (*van riwu*); 1.000.000. *sampujundiwu*.

1. *Isa* (Boeg. *sedî*, Toumb. *èsa*) wordt alleen gebruikt bij het tellen en geeft de onverdeelde eenheid weer. In verbinding met een substantief bezigt men steeds *sambaä*, of het enkele *sa* met de verbindingsletter, dat ook dienst doet als onbepaald telwoord: *santau* een jaar; *sampaë*, een jaar (gerekend naar de oogsten), enz. Dit geldt echter slechts bij enkele woorden Meestal wordt *sambaä* gebruikt, en dan wel achter het substantief waarop het betrekking heeft. Trouwens, dit laatste geldt voor alle telwoorden: *Soö paë ruatu*, 200 bossen padi. *Nasoko manu raduwa*, hij ving twee kippen. *Banuwa sambaä*, een huis.

2. *Raduwa* (Boeg. *duwa*, Toumb., *rua* enz.) heeft in verbinding met een subst. (wanneer het er niet achter wordt geplaatst) den vorm *ruwa* met de verbindingsletter *m* zoo het woord met *b* of *p*,

n zoo het met *d*, *t*, *dj* of *tj* begint, terwijl de *s* in *ntj* overgaat; bijv. *ruwantjoö*, twee bossen (van *soö*).

3. *Tétogo* of *totogo* (Mal. *tiga*; Tara: *tolu*. Boeg. *tèllu*, Gor. *tolu*, Mong. *tolu*, Toumb. *tèlu*) heeft in verbinding met een subst. den vorm *togo* met de verbindingsletter.

4. In *aopo* bemerkt men reeds de overeenkomst met het Mong. *opat* en het Toumb. *epat*. De Posoër laat eenvoudig de *t* weg, omdat hij die niet als eindmedeklinker kan uitspreken. Evenals het Boeg. *èppa*, gaat het Pososche *aopo* in verbinding met een subst. over in *pata* (*patam*, *patan*, *patang*, enz.)

5. *Alima*, dat eensluitend is met alle talen van Celebes en met het Mal. en Jav., verliest de eerste *a* bij zijne verbinding met een subst. (*liman*, *limang*, *liman* en *limantj*).

6. *Aono* (Boeg. *ènnèng*, Mong. *onom*, Toumb. *ènèm*, Mal. *anam*) verliest in verbinding met een subst. evenals *alima*, de beginletter *a*.

7. *Papitu*, in verbinding met een subst. *pitu*, komt ook overeen met alle bekende talen van Celebes.

8 en 9 *Uwajo* (Gor. *owalu*, Mong. *walu*. Toumb. *walu*) en *sasijo* (Gor. *otio* Mong. *sijou*, Toumb. *sijow*) worden in verbinding met een ander woord *wajo* (*m*, *ng*, *n* en *ntj*.) en *sijo* (*m*, *n*, *ng* en *ntj*).

De tientallen worden gevormd met *pju* (Boeg. *pjuo*, Gor. *opulu*, Mong. *mopulu*, Toumb. *napulu*). Voegt men aan de tientallen een van de getallen van 1—9 toe, dan plaatst men er het woordje *pai* tusschen, dat het verband aangeeft tusschen twee gedachten en doorgaans te vertalen is door *met* of *en*.

Om duizendtallen te vormen, gebruikt men *sowu* (Boeg. *sèbbu*). De *s* van *sowu* gaat bij voorvoeging van telwoorden over in *ntj*; zoo heeft men dus: 1000 *santjowu*, 2000. *ruwantjowu*; 10.000. *sampujuntjowu*.

Honderdduizend is *riwu* (Gor. *lihu*, Mong. *ribu*, Toumb. *mariwu*, Mal. *ribu* = 1000). In verbinding met andere telwoorden gaat de *r* van *riwu* over in *nd*. 100.000 *sandiwu*; 200.000. *ruwandiwu*; 1.000.000. *sampujundiwu*.

— Evenals bijna alle talen in den Archipel woorden hebben, die als hulpwoorden gebezigd worden bij het tellen van verschillende zaken heeft ook het Bareë die woorden. Enkelen zijn: 1°. *tau*, mensch. Voorb. *Junumu sangkudjantau? Patantau*. Hoeveel medgezellen hebt gij? vier; 2°. *kadju* beteekent hout. Het wordt gebruikt om stukken lijnwaad enz. te tellen. Voorb. *bèlatju ruwangkadju; kasaedja togongkadju*, twee stukken *bèlatju* en drie stukken zijde; 3°. *pua*, een afgebroken stuk. *Lawro patampuu*, vier stuks rotan; 4°. *take*, vel,

plat, dun voorwerp. *Karatasa santake*, een vel papier; 5°. *pelu*, streng. *Bana togompelu*, drie streng garen; 6°. *peka* en *komba* worden gebruikt tot getalsaanduiding bij geldstukken. *Ringgi ruwampeka*, twee rijksdaalders. *Tali-tali pitungkomba*, zeven kwartjes. Ook het bovengenoemde *baä*, in *sambaä* is een hulpelwoord. De éénheidsaanwijzer *sa* wordt dus, evenals in 't Jav., Mal., Sang. (*sidji*, *satu*, *sëmbau*) bij benoemde getallen, alleen nog maar als voorvoegsel gebruikt.

— Ons *maal* of *keer* wordt in het Bareë uitgedrukt door *kanni* of *pali* achter het telwoord te plaatsen. Met 't gebruik van *kanni* staat het Bareë alleen, te midden der andere talen van Celebes, aanverwante talen als Tara en Ledo niet medegerekend (in het Boeg. door praefigeering van *weka*, in het Gor. door *po*, in het Mong. door *ko*, in het Toub. door *maka*). *Sangkanni* of *sampali*, eenmaal; *ruwangkanni* of *ruwampali*, tweemaal, enz.

Sangkanni beteekent dus cenmaal, eens. Dit wordt ook gebruikt in den onbepaalden zin, waarin wij dikwijls een verhaal beginnen. Voorb. *Melindjamo sangkanni palu asi matuwa*, een oude bok ging eens wandelen. In dezen zin gebruikt de Poso-Alfoer ook dikwijls *sandeme*, eig. één dag (van *reme* helder, in tegenstelling met *wingi*, donker). Voorb. *Sandeme manu tina sambaä melindjamo mompepali pongkonninja*. Op zekeren dag, eens, ging eene kip haar voedsel zoeken. Gebruikt men *saeö*, een dag, dan bedoelt men daarmede: één dag, geen twee.

Voorts maakt de Alfoer nog gebruik van *tapi*, om ons *voud* weer te geven (Boeg. *lèppi*, Mal. *lapis*). Voorb. *Songko situ ruwantapi*, die hoed is tweevoudig, dubbel. *Tommimi togontapi karatasanja*, het papier van uw sigaret is drievoudig; d. i. gij neemt drie papiertjes om uw sigaret te maken.

B. Rangschikkende telwoorden.

De rangschikkende telwoorden worden, evenals in het Mal. gevormd door voorvoeging van *ka* en achtervoeging van *nja*. Alleen bij *sambaä*, een, wordt slechts *nja* achtergevoegd. Men heeft dus: *sambaänja*, de eerste of ten eerste; *karaduwanja*, de tweede of ten tweede; *katëtogonja*, de derde of ten derde; *kaoponja*, de vierde of ten vierde, enz.

Uitdrukkingen als *elk twee* worden weergegeven door *wungka*, ieder, elk, of door *tau*, mensch. Bijv. *sambaä tau raduwa* of *wungka² raduwa*, ieder twee.

Breuken kan men in het Bareë niet weergeven.

G. Onbepaalde telwoorden.

Barasambai (Boeg. *barasedi*), een, wie of wat ook. Voorb. *Kuti-mamo barasambai djara*, ik nam een paard, welke het dan ook zij.

— *Sangkudja* van *sa*, een, en *kudja* wat (hetzelfde als het Boeg. *sijaga* of *seaga*), hoeveel, ook: eenige. *Sangkudjambingipa marata kapala*. Over hoeveel dagen komt de boot? *Sangkudja olinja manu situ*, hoeveel kosten die kippen? *Sangkudja kalawanja*. Hoever is het? *Sangkudjangkanni*, hoeveel maal?

— *Sangkudja-ëngkudja*, eenige ettelijke, verscheidene. *Sangkudja-ëngkudjambingimo owi mosumombamo jaku ri Parigi*. Eenige dagen geleden zeilde ik uit naar Parigi.

— *Pura-pura* (zie over het Boeg. *pura-pura*, Dr. Matthes pag. 228, § 219) al, alle, geheel en al. *Pura*² komt achter het woord, waarop het betrekking heeft. *Maratamo kabosenja napojunumo tau pura*.² Toen de kabosenja kwam, werd hij door al zijne lieden vergezeld. *Mopanaguntumo jaku meworomo tontji pura*.² Toen ik geschoten had, vlogen alle vogels weg.

— *Sondo* = veel. Doorgaans plaatst men het vóór het woord, waarbij het behoort. *Sondong kajuku ripuëngkadju situ*. Vele klappers zitten aan dien boom. *Rirano sondon tau*. Aan het meer (wonen) veel menschen. *Tau sondo* beteekent „de groote menigte,“ in tegenstelling van *kabosenja*, de adel.

— *Marija*, veel. *Marijangkanni*, vele malen, dikwijls.

— *Salumbu*, veel, in groote hoeveelheid. *Rimabunto tambuwe salumbu*. Te Mabunto zijn erwten in groote hoeveelheid.

— *Sakodi*, een weinig, samengesteld uit *sa*, een, en *kodi*, klein, gering. *Timamo sakodi*, neem een weinig. *Bareë kuwai sabu, djasa-kodi sabungku situ*. Ik geef geen zeep: ik heb slechts weinig zeep.

— *Singkanni-ëngkanni*, allen, of alles te zamen, alles bij elkaar. *Sangkudja olinja lawro situ singkanni-ëngkanni*. Hoeveel kost die rotan, alles bij elkaar?

— *Wungka*, ieder elk. *Wungka²lipu reë kabosenja*. Ieder dorp heeft zijn kabosenja. *Wungka eö*, elken dag, dagelijks.

— *Saë*, enkelen, gedeeltelijk. Het wordt steeds geheel achter aan den zin geplaatst.

Ritana mamì tau mangkonni wawu saë. In ons land eten de menschen voor een gedeelte (gedeeltelijk) varkensvleesch. *Undjoumo saë*. Enkelen zijn heengegaan.

X. ADVERBIA.

A. Bijwoorden van Tijd.

Van *sei*, dit, vormt men door verdubbeling het bijwoord *sei-sei*,

dat „tegenwoordig, nu, thans” beteekent. *Sei-sei tau bamureë momota*. Thans snijden de lieden geen rijst meer. — Dit *sei-sei* drukt den tegenwoordigen tijd uit, over eene grootere tijdsruimte.

Van *nai* vormt men de volgende bijwoorden: *Naini* (het Todjosche *nini*) nu, op 't oogenblik, aanstonds. Dit *naini* heeft niet zulk eene ruime beteekenis als *sei-sei*. *Impija tau mompadongku? Naini*. Wanneer viert men het oogstfeest? Op het oogenblik. *Naini kadjelanja*, hij komt nu. *Nainipa* beteekent: over een oogenblik, zoo aanstonds. *Naini sei* is bij versterking *nu*. — *Naiile* morgen (den volgenden dag). *Naiile undjoumo jakoe ri Takule*. Morgen ga ik naar Mapane. — *Nai-puwa*, overmorgen. — *Nai-pata*, over drie dagen. — *Nai-gora*, over 4 dagen. — Daarna gebruikt men *limamingipa*, *onombingipa*, enz.

— *Raneö*, den volgenden dag, dus morgen. *Raneö mewalili juku*, morgen keer ik terug.

— *Mawuro*, ochtend, 's morgens. *Raneö mawuro*, morgen ochtend. De verdubbeling tot *mawuro-wuro* (in het Tara *masawuro*) geeft eene versterking van het „vroeg zijn” aan, dus: zeer vroeg in den morgen.

— *Bangkereme* van *bangke*, groot en *reme*, helder, beteekent „den volgenden morgen”. *Nakomimo sia ribalampa, jaremo wou, bangkereme malaimo ri Takule*. Hij at onder de rijstschuur, sliep (daar) ook en vertrok den volgenden morgen naar Mapane.

— *Engkinowija* of *kinowija* geeft het „hampir malam” van het Maleisch weer, dus namiddag. *Mawuro par engkinowija kami mong-konni*, 's morgens en 's namiddags eten wij.

— *Iwingi*, gisteren, evenals het Boeg. *siwenni*, dus: als er een nacht verlopen is. [In het Tara heeft men nog *ipuwa*, eergisteren; in het Bareë is eergisteren: *ruwambingimo*].

— *Impija* is samengesteld uit *i* en *wija* (de *w* gaat hier in de verbinding over tot *mp*, zooals bij andere gevallen in *mb*). Het beteekent „wanneer”. Het wordt zoowel voor het verleden als voor de toekomst gebruikt. Men laat aan dit *impija* dikwijls *baru* voorafgaan, om de vraag nog onbepalder te maken. *Bara impija (baimpija) kommi mokunde ri Tomasa? Wanneer mag het wel zijn, dat gij naar Tomasa gaat?*

— *Pangane*, zoo even, zoo juist, pas. *Pangane kutoö rikomi*. Zoo juist heb ik tot u gezegd.

— *Pane* is blijkbaar eene samentrekking van *pangane* en het heeft dan ook geheel dezelfde beteekenis als dat woord. *Pane kabosenja djela riä*. Zoo even is de kabosenja hier geweest.

— *Nepa*, samengesteld uit de negatie *neë* en het ons reeds be-

kende affix *pa*. *Nepa* beteekent, zoo juist, zoo even, pas, doch tevens ligt dan in den zin eene negatie opgesloten. *Nepa djela malanno wou*, pas gekomen, is hij weer vertrokken (hij is nog niet gekomen, of hij is weer vertrokken).

— *Owi* „geleden“, iets dat achter den rug ligt. *Masaë owi*, lang geleden *Rimbei junumu owi*. Waar is uw medgezel van vroeger (dien gij te voren hebt medegebracht)? [In het Tara heeft *owi* de beteekenis van gisteren].

— Ook *liu*, *liumo*, „voorbijgegaan, gepasseerd“, gebruikt men voor hetzelfde doel als *owi*. *Ruwamingi liumo kusawani pakuli*, twee dagen geleden heb ik het verband verwisseld.

— *Ripurinja* „daarna“, „ten laatste“. *Eö ripuri nu duwatta mewali modjai ribanuwanu tumpa*. Een dag daarna dat de slang werd toegelaten in het huis der kikvorschen.

— *Saeö-saeö*, iederen dag, dagelijks. *Saeö-saeö maudja*. Dagelijks regent het.

— *Wungkaeö*, iederen dag, dagelijks. *Tima taboku wungkaeö*, haal mijn drinknap, dien ik dagelijks gebruik.

— *Sangadi* dient om het Futurum te vormen. [Men vindt dit woord ook in het Boeg. weer, daar heeft het echter de beteekenis van „overmorgen.“] *Sangadi puramo banuwa bangke, kukeni rongoku*, Als het groote huis gereed zal zijn, breng ik mijne vrouw hier.

— *Pura*, dat „afgedaan“, „klaar“ beteekent, dient ook om het Imperfectum te vormen. Doorgaans voegt men er dan nog *mo* achter.

B. Bijwoorden van Plaats.

Indjau hebben wij reeds leeren kennen als een aanw. v.n.w. Ook als bijwoord van plaats gebruikt men het, met voorvoeging van *ri*, dus *rindjau*, dáár. Evenzoo wordt van het aanw. v.n.w. *sei* door voorvoeging van *ri* het bijwoord *risei*, hier, gevormd. *Madago potunda risei*, hier is het goed zitten. *Reëmo djara ri Tomasa? Bareë rindjau*. Zijn er paarden te Tomasa? Zij zijn daar niet.

Evenals het Boeg. *mai*, *komai* (Toomb. *mai*), heeft ook het Bareë het bijwoord *mai*, dat „hier“ beteekent. *Keni mai*, breng hier. *Lomai*, kom hier, is eene samentrekking van *lou*, gaan en *mai*, hier.

Dat dit *mai* evenals in het Boeg. en Mak. (*maë*) oorspronkelijk ergens naar toegaan, herwaarts, derwaarts beteekent, blijkt uit het woord: *maïmo*, hierheen.

Voorts heeft men nog: *silao* beneden en *sindate* boven, in de uitdrukking: *Lamoa silao*, *Lamoa sindate*. God die beneden, God die boven is. Voor binnen en buiten weet ik geene bijwoorden, daar *rira*

en *risambaliku* steeds als voorzetsels dienst doen en daarom altijd gevolgd worden door een substantief of pronomen.

C. *Bijwoorden van verschillenden aard.*

Gelijk wij reeds besproken hebben, geeft *bara* eene onzekerheid, onbepaaldheid of ook waarschijnlijkheid te kennen, evenals het gelijk-luidende woord in het Boeg. Het is daarom dikwijls te vertalen met: wellicht, misschien. *Bara ruwambingipa kapala marata*. Misschien komt de boot over twee dagen.

— *Makudja*, dat wij reeds onder de verba en de pronomina behandelden, is ook een bijwoord, als zijnde samengesteld uit *ma* en *kudja*, wat. Wat doen? Waartoe dienen? Hoe? *Makudja napowija siko ewasitu*. Hoe hebt gij het aldus gemaakt?

— *Simbadju embadju* is wel waarschijnlijk afgeleid van *badju*, buis, baadje, en beteekent dus: eenerlei van baadje zijn: gelijk, hetzelfde. *Toö raduwa situ simbadju-embadju*. Die twee woorden zijn hetzelfde, hebben dezelfde beteekenis.

*Pura*² (Boeg *pura*²) hebben wij reeds aangetroffen onder de onbepaalde telwoorden, in de beteekenis van alle, alles. Als bijwoord beteekent het: volkomen, geheel en al *Mabuja pura*² *bure situ*. Dit zout is volkomen, geheel en al wit. *Witinja mawela pura*². Zijne voeten zijn geheel en al verwond, een en al wond.

Wou, „ook“. *Kuoli pae wou*. Ik koop ook rijst

— *Muni*, „weder, terug“. *Togombingipa kudjela muni*. Over drie dagen kom ik terug.

— *Banja* syn, met Mal. *bukan* (Boeg. *bukang*) neen, niet, heeft als bijwoord ook de beteekenis van immers, niet waar? Het staat dan steeds vragenderwijs aan het eind van den zin. *Bareë djela komi banja*. Gij komt immers niet. Gij komt niet, is het wel. Zoo ook: *bareë*, niet, niet zijn.

— Voor „slechts“ gebruikt men *dja*, dat doorgaans achter het woord wordt gevoegd, waarop het betrekking heeft. Soms voegt men het er ook voor. *Sakodidja*, een weinig slechts. *Djasangkanni jaku momberata sia*. Slechts eens heb ik hem ontmoet. Dit *dja* komt ook voor in den zin van *ook*, het Mal. *djuga*; zoo is *reëdjä*, er is nog, er is, met nadruk.

— *Kodjo* en *montjo* komen voor in de beteekenis van: inderdaad, waarlijk. *Kodjo* ook in den zin van „zeer“. *Masuli kodjo baula situ*. Die karbouw is inderdaad duur, is zeer duur.

— *Gaga* geeft den meer dan overtreffenden trap te kennen, het Mal. *têrlabu*, al te. *Bareë kukotto melindja, malawa gaga*. Ik ben niet in staat te loopen, het is al te ver,

— *Gana* is voldoende, voltallig, volledig. *Natoö: bareë gana lauro situ*. Hij zeide: die rotan is niet voldoende (voltallig).

— *Suka* is genoeg. Hiervan is weer afgeleid *masuka*, genoeg hebben.

— *Pai*, dan. (Boeg. *wäë*).

— *Singkanni* of *singkanni-ëngkanni*, te zamen, alles bij elkaar. *Undjou kita singkanni-ëngkanni*. Wij gaan te zamen. *Singkanni* vinden wij weer terug onder de praeposities.

— *Nëë* is het Mal. *djangan*. *Nëë maëka*. Wees niet bang. Dit *nëë* wordt dus gebruikt om de verbiedende wijs te vormen.

— *Mosu* is nabij, en komt als zoodanig ook voor in de beteekenis van bijna. *Paëku mosu pura*. Mijn rijst is bijna op.

Ijo, ja. Ik heb hiervoor geen ander woord gevonden en het wordt door ieder tot ieder gebruikt.

— *Aginja* is hetzelfde wat door het Maleische *këndati* wordt uitgedrukt, zooals gij wilt.

— *Sangaja-ngaja* (lett. van een en dezelfde soort zijn) drukt uit, dat iets stellig gebeuren moet, het Mal. Jav. *mësti*. Ook geeft het ons „altijd“ weer.

— *Sawija-wija*, „gelijkelijk“, van *wija*, werk. *Waika sawija*², geef gelijkelijk, dus ieder evenveel.

XI. PRAEPOSITIES.

Onder de voorzetsels in het Bareë bekleedt *ri* eene groote, zoo niet eenige plaats. We hebben ook gezien, dat het dient tot vorming van transitieve verba. Naar dat het werkwoord dit vereischt, wordt het vertaald met: naar, tot; of met: in, bij, met, op; of met: van uit enz.

Om het voorzetsel *van*, *van af* (Eng. *from*) weer te geven, gebruikt men *ungka ri*, om *tot aan*, *gekomen tot* uit te drukken, bezigt men *marata* (aankomen, komen tot), dikwijls nog gevolgd door *ri*. Voorb.: *Barasangkudjamingi ungka ri Poso marata ri Rano*. Hoeveel dagen (loopen) zou het wel zijn van Poso tot aan het meer.

— *In* omschrijft men door *rira*, samengesteld uit *ri* en *ra*, eene samentrekking van *raja*, het innerlijk. Voorb. *Rira-j-opo sondo wawu*, in het bosch zijn vele (wilde) varkens. *Dika rirambanwa*, zet het in huis.

— Voor *onder* zegt men *riara*. Wat *ara* beteekent is mij nog niet gebleken. *Puramo momongo, nadika salappanja riara-n-ali*. Toen hij klaar was met betelkauwen, zette hij zijn sirihdoos onder de

mat. *Riarantoto* is eene bijwoordelijke uitdrukking voor „onder het huis.”

— *Op, bovenop* is *riwawo*, van *ri* en *wawo* boven. *Neë potunda riwawombaja*. Ga niet op het hek zitten (van *waja*, hek, pagar).

— *Voor* geeft men weer door *ringaju*; *achter* door *ritaliku* (van *taliku*, rug). *Ane pokono mokajori, kajorimo ringajumbanua, neë ritalikunja*. Als ge wilt dansen (kajoridans), dans dan vóór het huis, niet er achter.

— *Riojo*, tusschen; *ritongo*, midden in, tusschen, van *tongo*, midden.

— *Op zij van, ter zijde van* geeft men weer door *risambira*, van *bira*, zijde, kant, deel. *Risambirandjaja peari madago rapowija banuwa*. Terzijde van den weg is eene mooie plek om een huis te bouwen.

— *Buiten* is *risambaliku*. *Tadjika risambalikumbanua*. Gooi het buiten het huis.

— *Pai* is een woordje dat zoowel tot de praeposities als tot de conjuncties is te rekenen. Het geeft het verband te kennen tusschen twee zaken. Als praepositie is het te vertalen door ons *met*. *Gegisi pai uwe*. iets met water bestrijken, wasschen. — De beteekenis van dit woordje wordt nog versterkt door er *singkanni* aan te laten voorafgaan; het krijgt dan de beteekenis van *te zamen met*. *Undjowmo kami singkanni pai komi*, wij gaan met u.

— *Aan* en *te* zijn in het Pososch steeds *ri*. *Kuwei situ rikomi mobalebule*. Ik geef dat aan u als teeken van vriendschap. *Ri Takule marijantau madjuu*, te Mapane zijn vele zieken.

XII. CONJUNCTIES.

Aan voegwoorden is de Bareë-taal niet zoo rijk als het Boegineesch. Een woord, dat eenvoudig aanduidt, dat een nieuwe zin begint, evenals het Maleische *maka*, kent het Bareë niet. Begint de zin niet met een bijwoord of voegwoord, dan laat men doorgaans het verbuun vooropgaan. *Mompeoasimo baula laki nuntunja bangke kodjo*. De mannetjes karbouw ondervroeg met eene zeer luide stem. *Menaumo loti melindjamo pai paluasi*. De aap kwam naar beneden en wandelde met den bok. — Uit dit voorbeeld ziet men tevens dat het Bareë geen woord heeft voor ons voegwoord *en*. Alleen wanneer een nauw verband tusschen twee woorden of zinnen wordt uitgedrukt, gebruikt men *pai*.

Paikanja geeft eene tegenstelling te kennen, dus: maar, toch.

Meniaja melindja djaja situ, paikanja mapari. Gij kunt (men kan) dien weg loopen, maar hij is vermoeiend. — Ligt de tegenstelling reeds in den zin opgesloten, dan laat men *paikanja* weg. *Napebo-sia bareë napodjo.* Hij werd geroepen (maar) hij wilde niet (komen).

Mau (Boeg. *mau*) beteekent „ofschoon, alhoewel, al ware het ook.“ *Mau nuntunja sondo, bareë kuwai.* Al praat hij nog zoo veel, ik sta het niet toe.

Ane of *anu*, indien, als, ingeval. *Ane bareë napokono napegiwu sia,* als hij niet wil, wordt hij beboet. *Ane puramo pangkonni, kudjelamo ribanuwamu.* Als ik klaar ben met eten, kom ik bij u.

Ons „tijdens, ten tijde dat“, wordt weergegeven door *impija*, wanneer. Dikwijls voegt men er dan nog *owi* bij, om aan te duiden, dat het gezegde op het verleden betrekking heeft. *Impija petoro marata owi bareë tau rilipu.* Ten tijde dat de Ass. Res. kwam, waren er geen menschen in de kampong.

Sangadinja staat evenals het Boeg. *sangadina* voor behalve, tenzij, maar.

Het Boeg. *saba* hoort men hier ook wel eens gebruiken, doch zelden, waaruit ik besluit, dat het niet tot de Bareë-taal behoort ¹. Een ander woord voor „omdat“ heb ik nog nooit gehoord.

— *Bara* beteekent als voegwoord, of. *Waika, raduwa bara têtogo.* Geef het, twee of drie. Daar *bara* eigenlijk niet anders dan eene onzekerheid of waarschijnlijkheid te kennen geeft, wordt het ook voor ons *of* gebruikt in den zin als in: Onderzoek, *of* hij thuis is: *Peasi, bara ribanuwa sia.*

— *Jakija*, maar, evenwel. *Nakaneë*, opdat niet. *Endatongesi tabo situ, nakaneë manawu garupu,* wikkel dien klapperdop goed in, opdat er geen stof op valle.

XIII. INTERJECTIES.

De voornaamste interjecties zijn: *Pindongo*, het Maleische *kasian*, helaas! och arm! Dit tusschenwerpsel zet men steeds achter aan den zin. *Bareë bure, pindongo*, ik heb helaas geen zout.

Ai, achter aan den zin geplaatst, beteekent: wat zeg je er wel van, hoe vindt ge het? *Kuoli djole situ togompju sawuang, ai.* Ik heb die miloe voor 10 duiten de dertig gekocht, wat zeg je er wel van?

Ako, ajo, komaan. *Ako malaimo kita*, komaan, laat ons vertrekken.

¹ *Saba* is 't Arab. *sabab* en dus in alle M. P. talen een vreemd woord.

Kana is een veelvuldig gebruikt tusschenwerpsel; men kan het 't best weergeven met „toch”. Het komt ook achter aan den zin. *Wose kana*, roei dan toch. *Ijo kana*, ja dan toch. *Mangkoni kana*, eet dan toch. — Eigenaardig is, dat de interjectie *kana* alleen door de mannen gebruikt wordt. De vrouwen gebruiken hiervoor de interjectie *ongga*.

Eene andere interjectie is *sa*, dat „toch, toe” beteekent. *Maimo sa*, kom dan toch.

Am, *siju*, *ije*, *busi*, *tako*, *embula*, enz. zijn verschillende interjecties om beesten te roepen of weg te jagen. Dit soort tusschenwerpsels zou met een groot aantal te vermeerderen zijn

Aan de *Woordvoeging* van het Bareë durf ik mij nog niet te wagen. Naar hetgeen ik tot dusver opmerkte, wijkt deze niet af van de algemeene regelen voor de Woordvoeging bij Indische talen. Ik spreek het Bareë evenwel nog te gebrekkig, dan dat ik nu reeds een en ander daaromtrent zou durven uiteenzetten

Behalve de gewone taal, zooals deze in het dagelijksche leven gebruikt wordt, en waarop bovenstaande schets gebaseerd is, heeft het Bareë nog eene andere taal, die niet over zoovele woorden beschikt.

Deze taal wordt gebruikt in den oogsttijd, als wanneer het niet geoorloofd is zich van de woorden uit de dagelijksche taal te bedienen. Tog nog toe kan ik geene verklaring van dit verschijnsel geven, daar mijne navragen op onwetendheid en verwarde antwoorden stuitten. ¹

Deze taal, die ook in poëzie schijnt gebruikt te worden, bevat voor een deel omschrijvingen, voor een ander deel synoniemen der dagelijksche woorden.

¹ Over dit belangwekkende verschijnsel in andere M. P. talen, zie men Prof. Kern's verhandeling «Woordwisseling in het Galelareesch» in de 1e aflevering 1893 van dit Tijdschrift en mijne Sangireesche spraakkunst, Hoofdstuk IV.

Bovenstaande Grammaticale Schets heb ik, met bijvoeging en weglating van enkele kleinigheden, hier gegeven, zooals ik ze van den heer Kruijt ontvangen heb. De schrijver is sinds Febr. 1892 met korte tusschenpoozen in het landschap Poso gevestigd en leverde in de «Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendeling-genootschap», Jaargang 1892 en '93 reeds eene schets van zijne eerste ervaringen aldaar.

Om eenig begrip van die taal te geven, mogen hier eenige woorden daaruit volgen:

Baëngka, spreektaal *tongondoö*, voorhoofd.

laumbemboö (van *laumbe*-sirihrucht en *woö*-hoofd), spreektaal *wujuwa*, hoofdhaar.

masiawe, spreektaal *malose*, boos, nijdig, kwaad.

walontja, " *raja*, hart, het inwendige.

totoka, " *tau*, mensch.

pandjama, (van *djama*, aanraken), spreektaal *pale*, hand.

padengka, spreektaal *witi*, voet.

mongkanio, " *mangkonni*, eten.

montangudju, " *manginu*, drinken.

torupu, " *apu*, vuur.

alemba, (van *lemba*, pikelen, zooals de rijst aan een stok naar de schuurtjes wordt gebracht), spreektaal *paë*, rijst.

mabongi, spreektaal *mawingi*, donker.

mondeu-deu, " *moliu*, voorbijgaan.

gunawe, " *uwe*, water.

pandjilu, " *sig*, hoofdoek.

smari, " *baru*, sagoweer.

gampu, " *banuwa*, huis.